

Володимир СОБЧУК
кандидат історичних наук

ВОЛИНСЬКА ПОДОРОЖ ШЕВЧЕНКА

22 березня 1845 року Імператорська академія мистецтв присвоїла Шевченкові звання некласного художника. Того самого дня Тарас звернувся в адміністрацію навчального закладу з проханням видати йому документ на проїзд в Україну й назад та безперешкодне перебування там. 25 березня він отримав цей папір, а через кілька днів, не че-

каючи на атестат (його випишуть аж 10 грудня), виїхав із Петербурга на Батьківщину. Повернувшись на рідну землю, до глибокої осені він проживав на Полтавщині (переважно в поміщика Олександра Лук'яновича в селі Мар'їнському під Миргородом та в лікаря Андрія Козачковського в Переяславі). Популярний поет-романтик і художник-портретист з академічною освітою, а до того ще й надзвичайно цікавий співрозмовник, він усюди був бажаним гостем. Але йшов 32-й рік життя, треба було думати про власне гніздо, а відтак шукати постійний заробіток. Крім того, хотілося назбирати грошей, щоб викупити з кріпацтва родину.

Наприкінці року Шевченкові запропонували посаду в Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів, височайше заснованій при київському військовому, подільському і волинському генерал-губернаторові, що мала виявляти, збирати, описувати й видавати різноманітні пам'ятки старовини, зокрема, обстежувати архіви державних установ, магістратів, монастирів, дворянських маєтків; розкопувати кургани, городища та інші археологічні пам'ятки; збирати етнографічні й фольклорні матеріали; обмірювати й замальовувати історичні споруди. Ініціатором появи цієї інституції був київський генерал-губернатор Дмитрій Гаврилович Бібіков, оскільки в підпорядкованих йому Київській, Подільській і Волинській

Володимира у відставці Михайло Максимович, що входив у комісію з часу її появи. Поет прийняв пропозицію і протримався на наданій йому посаді до кінця лютого 1847 року.

На час роботи Шевченка в комісію входили чотири групи осіб, так чи інакше причетних до її діяльності. Першу з них становили так звані почесні члени (церковні ієрархи, крупні чиновники, аристократи, поважні вчені, які мали сприяти діяльності інституції, додаючи їй авторитету); другу складали дійсні члени (відомий колекціонер, барон Станіслав Шодуар, згаданий вище Максимович, три викладачі університету й один професор духовної академії); третя група — це члени-кореспонденти з провінції (одним із них був кременецький повітовий стряпчий Володимир Сивицький); четверта об'єднувала близько півтора десятка співробітників, у тому числі молодих учителів Пантелеймона Куліша і Миколу Костомарова, поетових приятелів (із першим він познайомився ще 1843-го, а з другим — весною 1846-го року, уже під час служби).

Наприкінці зими 1846 року комісія відрядила нового співробітника в службових справах на Чернігівщину, де влітку він брав участь у розкопках кургану Перипет під Фастовом, а 21 вересня Бібіков видав розпорядження виїхати у Київську, Подільську й

Волинську губернії. Мета цього відрядження полягала в тому, щоб зібрати дані про місцеві перекази, оповідання й пісні «і наскільки можна записати їх у тому вигляді, як вони є», та про відомі кургани й зробити ескізи їх; оглянути монументальні пам'ятки та старовинні споруди й скласти описи їх, щоб наступного року можна було замальовувати; зібрати різноманітну старовину, зокрема історичні документи, або хоча б розвідати, де вони є; поїхати в Почаївську лавру, щоб замальовувати зовнішній вигляд, інтер'єр головного храму та вигляд із тераси на околиці.

У канцелярії генерал-губернатора Шевченкові видали відкритий лист до поліції з наказом усяляко сприяти виконанню покладених на нього завдань, запечатуні пакети з листами губернаторам і владикам Волині та Поділля, 150 рублів сріблом так званих прогінних і кормових грошей, спеціальний витратний зошит і подорожню грамоту — спеціальний документ на проїзд, що заміняв паспорт і давав право на користування транспортом та в'їзд у губернські й повітові міста.

Усі мандрівники їздили нанесеними на карти й описаними в спеціальних довідниках поштовими дорогами, що поділялися на головні, губернські й повітові. Народ називав ці шляхи стовповими, оскільки на них стояли верстові стовпи. На дорогах знаходилися поштові станції на відстані 20—30 верст одна від другої. Мандрівник прибував на таку станцію, пред'являв тут чиновнику, якого називали станційним смотрителем, свою подорожню й чекав на появу вільного кучера з місцевих мешканців із кіньми та спеціальним пасажирським візком, що бував із відкритим або закритим верхом. Дочекавшись його, їхав до наступної станції. Відповідно до свого службового становища Шевченко міг претендувати всього лиш на пару коней.

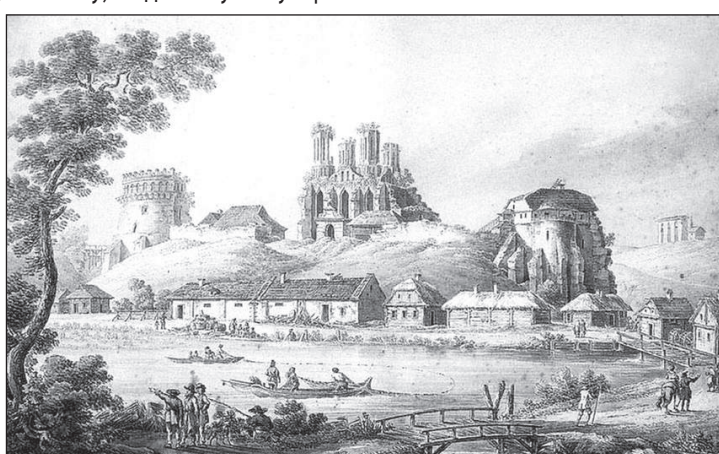
Осінніми дорогами пересувалися зі швидкістю 8 верст за годину, відтак за день долали не більше сотні верст. Харчувалися в придорожніх корчмах, а ночували в заїжджих дворах, що бували в губернських і повітових містах.

На в'їздах у міста стояли застави, на яких чергували офіцери й так звані інваліди, тобто солдати нестройової служби. Мандрівник пред'являв офіцерові свою подорожню грамоту, а той давав солдатіві вказівку підняти перед його екіпажем шлагбаум.

Наприкінці вересня Шевченко виїхав із Києва на Житомир. За поштовою картою, йому треба було подолати 155,5 верст. У Житомирі поет не затримався. Залишивши тут у канцеляріях губернатора і єпископа отримані від Бібікова пакети, він, не чекаючи на розгляд їх із відповідними резолюціями, подався головним трактом через Бердичів і Проскурів на Кам'янець-Подільський, відстань до якого становила 256 верст. Сумарно довелося проїхати 411,5 верст. Отже, на дорогу пішло не менше чотирьох днів.

2 жовтня Шевченко мав бути вже на місці, бо цього дня подільський архієпископ направив археографічній комісії повідомлення, що розпорядився всляко сприяти її співробітникам. Наступного дня вчитель місцевої гімназії Петро Чуйкевич, з яким Тарас був знайомий із літа 1843 року, записав у його альбом дві народні пісні.

3 Кам'янець-Подільського поет поїхав знайомим уже головним трактом на Проскурів (тепер місто Хмельницький), потім губернським поштовим шляхом на Ямпіль

і Кременець, а далі звичайною дорогою на Почаїв. На цей раз йому довелося подолати 250 верст і затратити на них десь три дні.

Коли саме Тарас приїхав у Почаїв і скільки пробув тут, невідомо. Знаємо тільки, що 20 жовтня він записав у містечку три народні пісні.

Намісник Лаври архімандрит Миколай Немоловський був Шевченковим земляком, оскільки у молодості служив священником у місті Корсуні на Наддніпрянщині. Добродушний за характером, він зрадив, мабуть, гостеві з Києва.

Як і всіх приїжджих, Тараса мали поселити в лаврському готелі. До наших днів ця споруда не збереглася. На початку ХХ ст. її розібрали, а замість неї збудували теперішній Троїцький собор.

У Почаєві Шевченко виконав два ескізи олівцем і чотири акварельні малюнки. На одному з ескізів бачимо вигляд Лаври зі сходу, а на іншому — вид на околиці. На акварелях знову Лавра зі сходу й вид на околиці, а крім того, Лавра з півдня та внутрішній вигляд Успенського собору.

3 Почаєва великою партикулярною, тобто недержавною дорогою, що не мала офіційного характеру, Шевченко їздив у Вишневець, де була велетенська збірка різноманітної старовини. Про відвідини ним цього містечка відомий свого часу львівський літературознавець Василь Щурат почув на початку ХХ ст. від вісімдесятилітнього панського лакея Федора Кружилки, що бачився тут свого часу з поетом у віці близько двадцяти років. За свідченням цього очевидця, перевірити яке поки що нікому не вдалося, Тарас гостював у графа Мнішка кілька днів.

На зворотному шляху Тарас поїхав із Почаєва знайомою вже дорогою на Кременець, звідти подався поштовим трактом через Королівський міст і село Верба на Дубно, а далі на Острог, Корець і Житомир. Коли він повернувся у Київ, невідомо; знаємо тільки, що 27 листопада подав уже тут куратору Київського навчального округу клопотання з проханням прийняти його на роботу в Університет св. Володимира на вакантну посаду вчителя малювання.

31 грудня 1846 року Шевченко здав у канцелярії генерал-губернатора рапорт про результати свого відрядження, розтратний зошит і залишок грошей на суму 34 рублі 69 копійок. Того самого дня Бібіков розпорядився, щоб скарбник перевірів усі подорожні витрати.

Мандрівка на Волинь закарбувалася в пам'яті Шевченка. Почаїв він згадує у двох поетичних творах — у поемі «Невольник», перша редакція якої (під назвою «Сліпий») була завершена восени 1845 року в селі Мар'їнському на Полтавщині, а друга з'явилася весною 1859 року в Петербурзі, та в поемі «Петрусь», написаній у першій половині 1850 року в Оренбурзі.

Змальовуючи тугу героїні першого з цих поетичних творів, козацької доньки Ярини, за зведеним братом Степаном, що не повернувся з походу на Туреччину, поет веде її разом з іншими людьми в Почаїв:

*...Ідуть люде в Київ
Та в Почаїв помолитись,
І вона йде з ними.
У Києві великому
Всіх святих благала;
У Межигорського Спаса
Тричі причащалась;
У Почаєві святому
Ридала-молилась...*

У другому творі молода генеральша, закохана в кріпака-пастуха Петруся, якому дала освіту, у пошуках ліків від свого коханця теж

*У Київ їздила, молилась,
Аж у Почаєві була.*

Десь наприкінці 1853 — на початку 1854 року, перебуваючи на заслання в Новопетровську, Шевченко написав повість російською мовою під назвою «Варнак», в основу сюжету якої поклав історію кріпака, що після завданої йому кривди вступив у боротьбу з панством і навіть очолив загін розбійників, та з часом розкався, здався властям і потрапив у в'язницю, а після виходу на волю жив на заслання і під час зустрічі з автором розповів про свою трагічну долю.

За сюжетом повісті, перебувши під час хвороби кілька місяців на хуторі під містом Дубно, майбутній варнак (так називали людей, яким розпеченим залізом ставили та чолі тавро «вор») вирушив звідти Кременецькою дорогою на Почаїв, а помолившись тут, подався на Кременець, щоб подивитися на гору Бону та споруди колишнього ліцею, що перебудовувалися для потреб Волинської гімназії, а далі виїшов у село Верба на відомий уже нам головний шлях і подався у своє село на Случі, десяток верст нижче міста Новограда-Волинського. З'явившись там,

він ненароком убив свого кривдника, що прийшов схопити його, а тоді здався його слугам.

Шевченко вкладає в уста свого героя знамениті слова, сказані ним начебто під час оповіді про відвідини Кременця: «Мир праху твоему, благородный Чацкий! Ты любил мир и просвещение! Ты любил человека, как нам Христос его любитъ заповедал!».

губерніях, територія яких опинилася у межах Росії в результаті поділів Речі Посполитої 1793-го й 1795-го років, жило ще покоління, дитинство і юність якого минули в іншій державі. Бібіков убачав ціль свого дітища в тому, щоб довести споконвічний російський характер підвладної йому Правобережної України й тим самим історично обґрунтувати правомірність жорсткої русифікації, яку він проводив. Та задумана як своєрідний ідеологічний придаток канцелярії генерал-губернатора, археографічна комісія зіграла надзвичайно важливу роль у виявленні, збиранні й вивченні української старовини.

10 грудня 1845 року археографічна комісія постановила звернутися до генерал-губернатора з пропозицією запросити Шевченка «на звання співробітника комісії для знімків із предметних пам'яток» із платнею 150 рублів на рік (молодший учитель гімназії отримував тоді 300 рублів). Промотором цього рішення міг бути Тарасів знайомий із літа 1843 року, професор Університету св.

